Andre Jutronić

# DUNATA KAVANJIN, NJEN MIRAZ I VJENČANI UGOVOR IZ G. 1669.

U rujnu 1948. preuzeli su arhiv porodice Capogrosso-Kavanjin iz njihove kuće u Sutivanu na Braču izaslanici Muzeja grada Splita direktor Ćiro Čičin-Šain i Dušan Kraljević. Osim znatne ostavštine pjesnika Jerolima Kavanjina (1643–1714), koja se odnosi na njega i njegovu porodicu, postoji i znatan broj spisa njegove rodbine, njegovih nasljednika Capogrosso-Kavanjina i ostale brojne kasnije rodbine, ali također i drugih porodica. Zbog raznih peripetija spisi su bili ispremiješani. Stoga je Ćiro Čičin-Šain, direktor Muzeja grada Splita sve to sredio, a neke spise i prepisao, pa i poneku bilješku dometnuo.

Majka Dunate (Darke), Jerolima i druge braće i sestara Kavanjin imenom Marijeta bila je najvjerojatnije iz Sutivana od splitsko-sutivanske obitelji Božićević Nadali. Braći Kavanjin ostavio je oporučno g. 1663. svoju kuću u Sutivanu majčin stric pop Jerolim (don Jerica) Božićević-Nadali. Don Jeričinu kuću Jerolim je Kavanjin dao porušiti u listopadu 1691. i sagradio novu na istom položaju. O tome govorim na drugom mjestu.

Među spomenutim spisima nalazi se više ženidbenih ugovora i procjena miraza s popisom stvari. Tako sam imao prigode, da se upoznam s tim ugovorima i popisima djevojačkih miraza prigodom nekoliko vjenčanja splitskih udavača kao i nekih drugih. Tada su djevojke (nevjeste, udavače) imućnijih splitskih porodica donosile u miraz najčešće oko 2000 do 3000 dukata, dijelom u novcu (obično isplaćivan u ratama), a ostalo u odijelima, tkaninama, rublju, krznima, zlatnini, srebrnini, nakitima i drugim potrepštinama, ali nekiput i u nekretninama. Prema tome, to su dokumenti tadašnjih prilika, ukusa u ondašnjoj splitskoj građanskoj sredini i ekonomskog stanja pojedinih obitelji u datom momentu. Ovo su rukopisni ženidbeni ugovori i spiskovi miraza: 1. Spisak miraza s procjenom od 13. ožujka 1619. Elizabete, kćerke p. Nikole Zanobija, koja se udala 3. siječnja 1618. za Ivana Capogrossa p. Bartula. Miraz se sastojao od rublja, tkanina, odijela, zlatnine, srebrnine i zemljišta. Spisak je podijeljen u četiri grupe predmeta: a) Le robbe, le

PRILOG-1

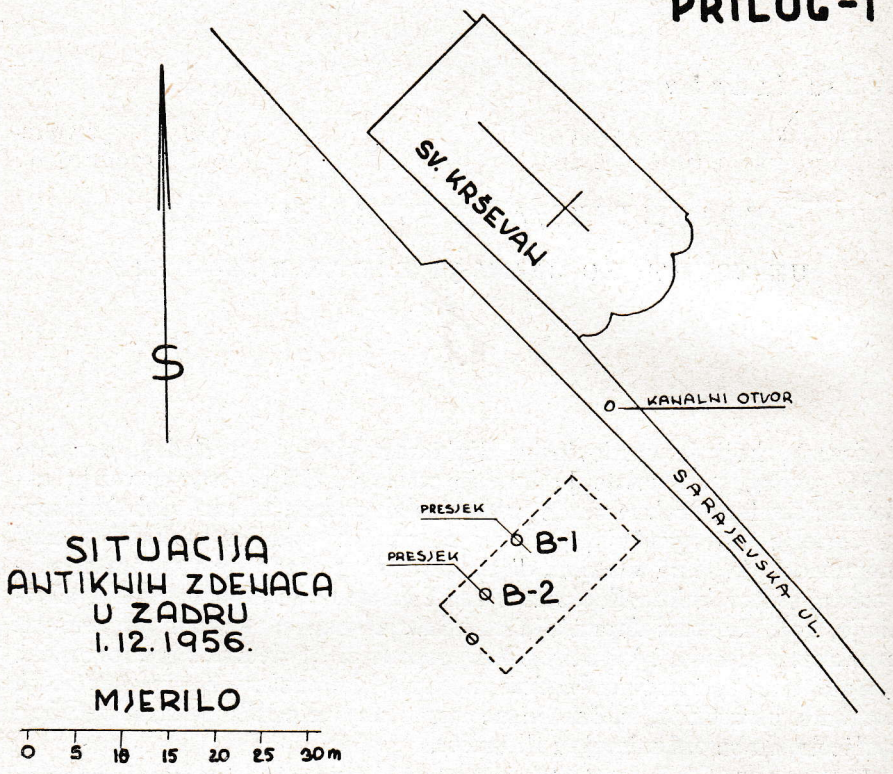


ZDENAC–1

Taj zdenac dira sjeverozapadnu stranu temeljnog iskopa, te je time direktno uklopljen u profil kulturnih slojeva, kojima presjek donosi Prilog-2, a koji se i sada može vidjeti do dubine betonske osnove:[3]

1. Od 3,38 m apsolutne visine[4] do 2,90 m nalazi se ruševina zgrade (šut), koja je bila uništena za vrijeme Drugog svjetskog rata, a ova na betonskoj ploči iste zgrade debeloj 8 cm.
2. Od 2,80 m, pa približno sve do 1,60 m proteže se sloj tamne boje, koji čini humus ispremiješan s kamenim ulomcima raznih veličina.
3. Slijedi rimski stratum. Sloj rimskih ruševina, koji na ovome mjestu doseže 70 cm debljine, leži na 20 cm debelom kamenom pločniku

[3] Nakon ugradnje temeljne betonske stope radovi su do daljeg prekinuti.
[4] Nivelirao inž. Nino Jakovčev iz Zadra.
[5] Pločnik vjerojatno pripada natkrivenoj arhitekturi, event. portiku, jer se nalazi skoro 50 cm poviše rimskog šljunčanog poda.

neke rimske zgrade,[5] a ovaj na 26 cm debelom nasipu humusa i kamenja.

4. Ti slojevi počivaju na približno 10 cm debelom podu, koji je od grubog šljunka i kamenih ulomaka. Taj šljunčani pod može se pratiti na sve četiri strane temeljnog iskopa novogradnje, s izuzetkom onih mjesta, koja su prosječena rimskom ili nekom drugom arhitekturom.
5. Spomenuti šljunčani pod leži na planiranom nasipu humusa ispremiješanog s kamenim krhotinama, a koji se proteže od plus 0,35 m do minus 0,50 m ispod razine mora.[6]
6. Slijedi niži šljunčani pod od minus 0,50 m do minus 0,60 m. Za razliku od gornjeg, taj pod čini skoro isključivo sitni šljunak.
7. Ispod nižeg šljunčanog poda, t. j. od minus 0,60 m, pa do približno minus 1,05 m prostire se najniži, i na tome mjestu najstariji nasip planiranog humusa i kamenih ulomaka.
8. Od minus 1,05 m pa do otprilike 20 cm debljine prostire se mrtvi šumski pokrov, u kojemu se pretežno nailazi na granje, peteljke od lišća, koštice od maslina i drveno iverje, a osobitost mu je, da intenzivno zaudara.[7] Očito je ovaj zadnji šumski pokrov bio iznenada i naglo zasut, zbog čega nije mogao biti do danas dovršen proces raspadanja organogenih tvari. To je, dakle, zadnji i najmlađi prirodni pokrov na tome mjestu.
9. Slijedi, konačno, nama najniže poznati sloj, koji se na tome mjestu proteže do 1,60 m ispod razine mora, a tvori ga treset[8] i crna masna zemlja. Do te se dubine kopalo.

Na sam zdenac se naišlo prilikom otvaranja zadnjeg i najstarijeg nasipa, tek pošto je bilo uklonjeno kamenje i druge ruševine, kojima je bio zatrpan. Iako naviknuti, da novootkriveni zdenci, s kojima se građevinska poduzeća tako često susreću, pripadaju vremenu, koje je mlađe od rimske epohe, budući da su sačuvani iznad visine rimskog stratuma, nije bilo sumnje, da otkriveni zdenac pripada Antici, na što je ukazivao stratigrafski odnos prema profilnom sadržaju, naročito prema skoro dva metra višem rimskom pločniku, koji djelomice preko njega prelazi.

Opravdano pretpostavljajući, da bi se u zdencu moglo naići na neke nalaze, oprezno je započeto s uklanjanjem ruševina. Ispod njih nađena je samo rimska keramika, koju donosimo onim redom, kojim je vađena, a to je shematski prikazano na Prilogu-2:

[6] Izraz morska razina znači ustvari geodetsku apsolutnu nulu, koja je postavljena prema osnovnom reperu u Trstu, a koja teško da se poklapa sa srednjom razinom mora, koje još uvijek progresivno raste.

[7] Da se radi o oslobađanju sumporovodika od neke organogene tvari, došao sam do zaključka na osnovu smrada, koji je analogan zadahu trule ribe ili gnjilim jajima.

[8] Još prilikom kopanja najnižeg sloja osjetio se miris, koji podsjeća na kameni ugalj. Kasnije, kada su se uzorci stratigrafskih slojeva osušili, postao je tresetni uzorak, za razliku od ostalih, veoma lagan i zapaljiv.

## *Vrčevi (1–6)*

1. Sa širokog dna, naglašenog plitkom ispupčenom profilacijom, uzdiže se splošteni trbuh, koji se oštro lomi u ramenu, te završava cilindričnim grlom i ravno odrezanom, na van izbočenom usnom. Dvije dijametralne profilirane ručke spajaju sredinu ramena s grlićem. Rame vrča krasi koncentričan vijenac sastavljen od trinaest plitkih ispupčenja. Vrč je veoma masivan, neuglađene površine, žutocrvene boje, s tragovima obrade na lončarskom kolu. Čitav, visina 144 mm, širina trbuha također 144 mm, sl. 1 lijevi.

2. S plitko ispupčenog dna uzdiže se jajolik trbuh, koji se nastavlja u široko grlo, a ovo u veoma naglašenu, na van izbočenu usnu. Profilirana ručka spaja grlo s trbuhom suda, koji je ukrašen plitkom i oblom spiralom, tako da se dobiva utisak kanelura. Donja strana trbuha nosi tragove otisaka prstiju. Boja žutosiva, čitav, visina 191 mm, širina trbuha 128 mm, sl. 2 desni.

3. S uskog nenaglašenog dna uzdiže se loptasti trbuh nastavljajući se pod tupim uglom u široko, skoro cilindrično grlo. Rub usne s trbuhom spaja sada odlomljena ručka. Vanjštinu suda krasi spirala, koja se blago obvija oko trbuha. Boja žutosiva. Visina 192 mm, širina trbuha 141 mm, sl. 3 desni.

4. Na usko i plitko cilindrično dno nastavlja se blago splošteni trbuh, koji završava uskim grlom i na van izbočenom usnom. Sredinu grlića s ramenom spaja profilirana ručka. Vrč je ukrašen plitkom spiralom koja se blago uzdiže od dna sve do grlića. Boja ciglastosmeđa. Slijepljen od ulomaka, a nepotpuni dijelovi popunjeni su gipsom. Visina 226 mm, širina trbuha 197 mm, sl. 1. desni.

5. Istog oblika i ukrasa kao vrč pod »2«. Nedostaje ručka, dio trbuha i usne. U horizontalnom je presjeku eliptičan. Boja žuta, visina 193 mm, širina trbuha 132 mm, sl. 2. lijevi.

6. S ravno odrezanog i nenaglašenog dna nastavlja se loptasti trbuh, koji pod tupim uglom prelazi u široki, skoro cilindričan vrat. Rub usne s trbuhom spaja ovelika, asimetrično profilirana ručka. Trbuh krasi nepažljivo utisnuta spirala. Boja ciglastocrvena. Čitav, visina 141 mm, širina trbuha 96 mm, sl. 3. lijevi.

Ta je keramika nađena na dubini od minus 1,60 mtr do minus 2,00 mtr, zatrpana ruševinama, muljem i šljunkom. Pojedinačan položaj u odnosu na horizontalu bilo je lako utvrditi na osnovu položaja mulja, koji se s vremenom taložio u samoj posudi.

Po načinu oblikovanja ti vrčevi pripadaju dobro pečenoj i nebojanoj rimskodobnoj keramici. Među najstarije treba ubrojiti vrč 4., koji je ustvari romanizirani keltski oblik, inače tipičan za augustovsko doba, a koji traje u nekoliko varijanata u čitavom I. stoljeću.[9]

[9] E. Gose, Gefässtypen der römischen Keramik, Kevelaer 1950, str. 32, Tab. 29, sl. 360 i 362.

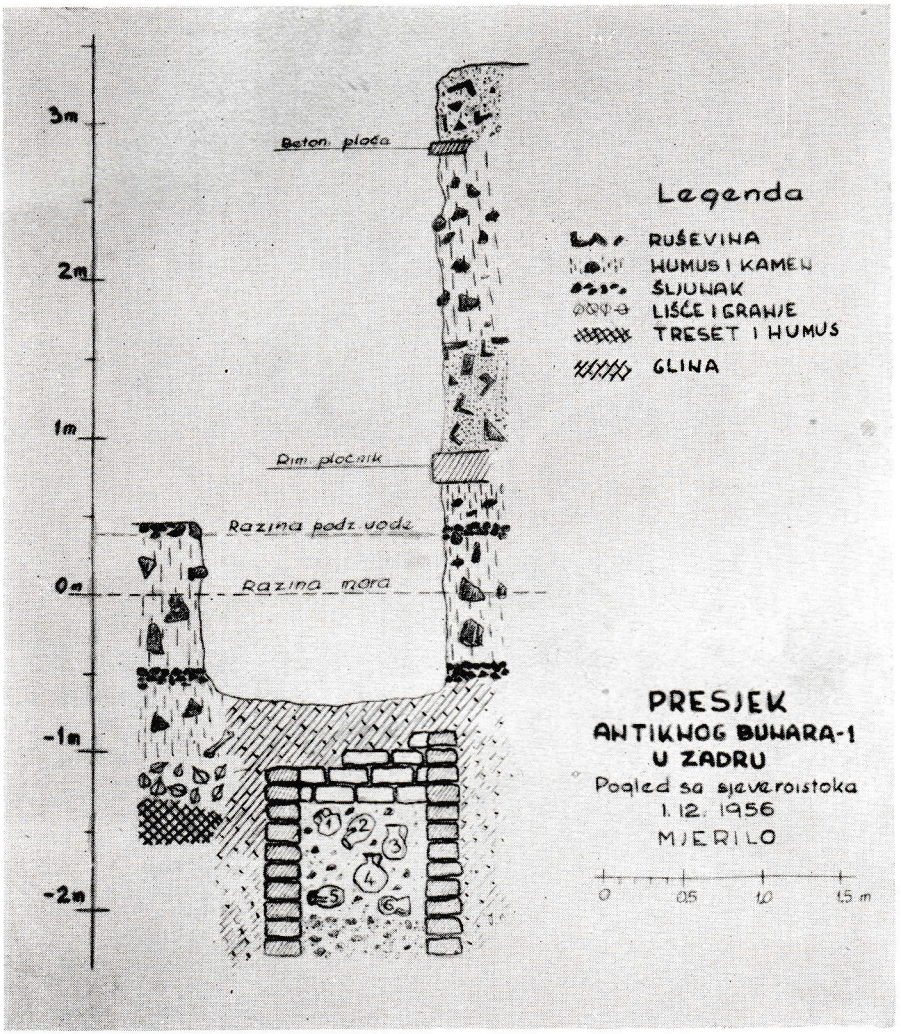
3m
2m
1m
0m
-1m
-2m
Beton. ploča
Rim. pločnik
Razina podz. vode
Razina mora
Legenda
RUŠEVINA
HUMUS I KAMEN
ŠLJUNAK
LIŠĆE I GRANJE
TRESET I HUMUS
GLINA
PRESJEK
ANTIKNOG BUNARA-1
U ZADRU
Pogled sa sjeveroistoka
1. 12. 1956
MJERILO
0
0,5
1,0
1,5 m

*Prilog 2.*

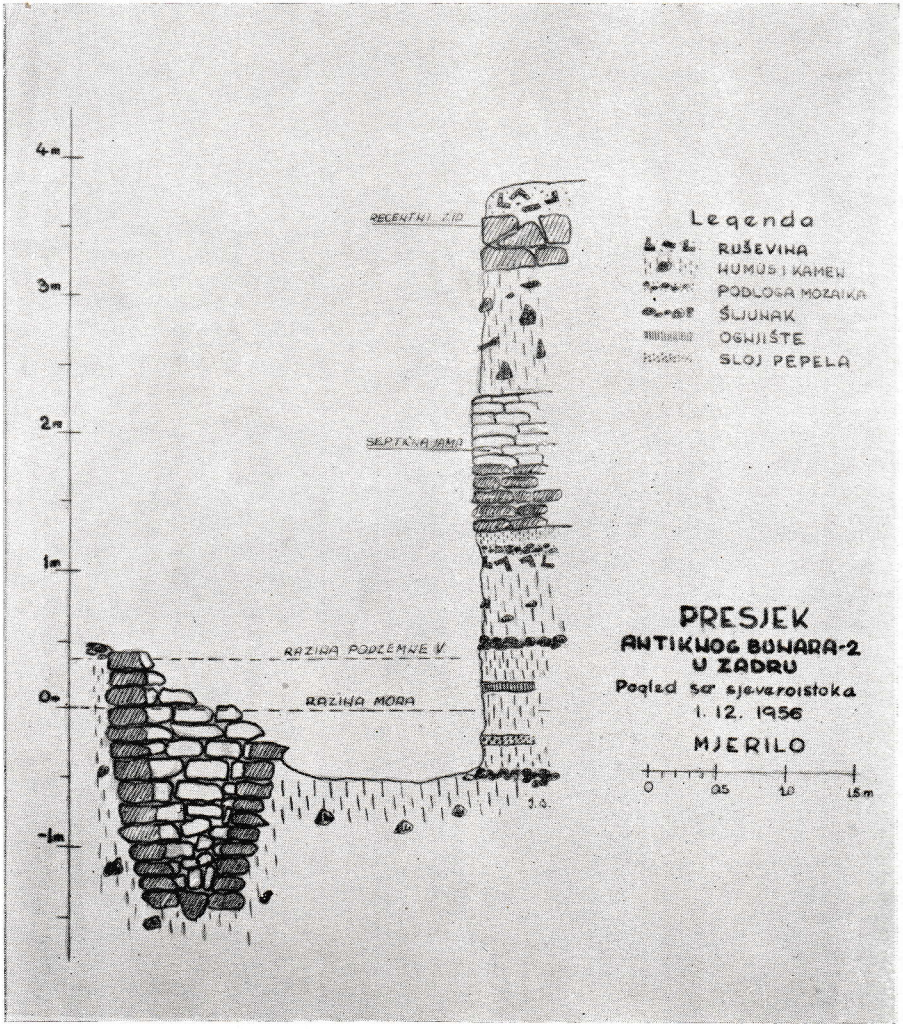
4m
3m
2m
1m
0m
-1m
RECENTNI ZID
SEPTIČKA JAMA
RAZINA PODZEMNE V.
RAZINA MORA
Legenda
RUŠEVINA
HUMUS I KAMEN
PODLOGA MOZAIKA
ŠLJUNAK
OGNJIŠTE
SLOJ PEPELA
PRESJEK
ANTIKNOG BUNARA-2
U ZADRU
Pogled sa sjeveroistoka
1. 12. 1956
MJERILO
0
0,5
1,0
1,5 m

*Prilog 3.*

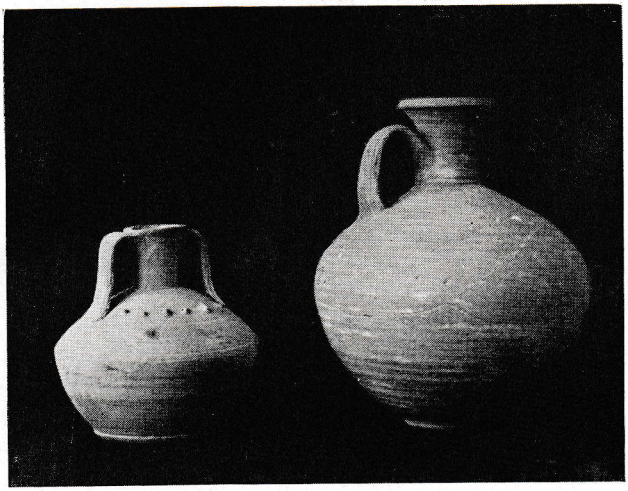

*Sl. 1. Vrčevi iz rimskog zdenca–1*

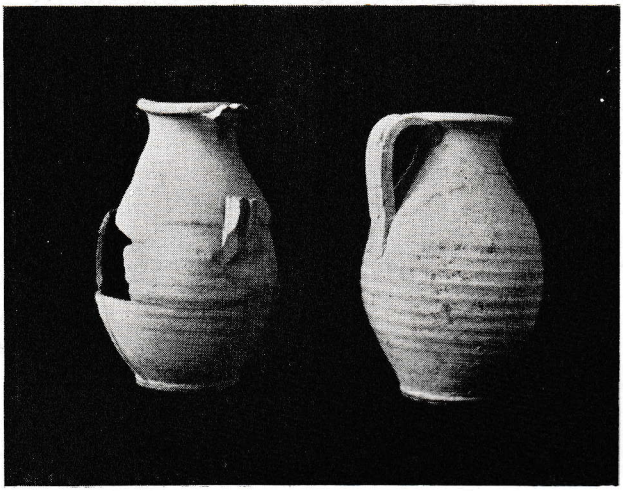

*Sl. 2. Vrčevi iz rimskog zdenca–1*

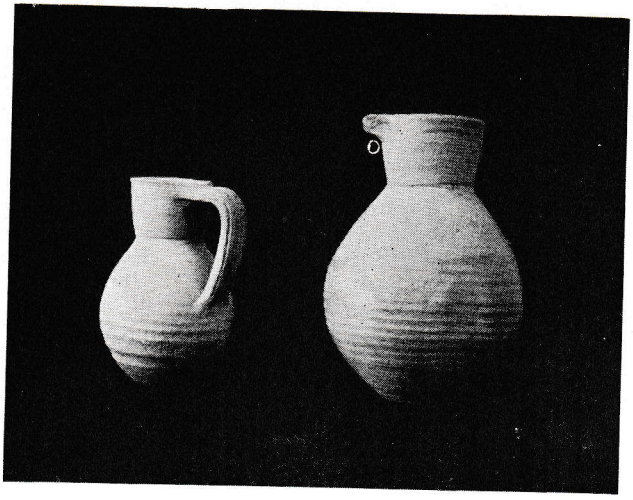

*Sl. 3. Vrčevi iz rimskog zdenca–1*

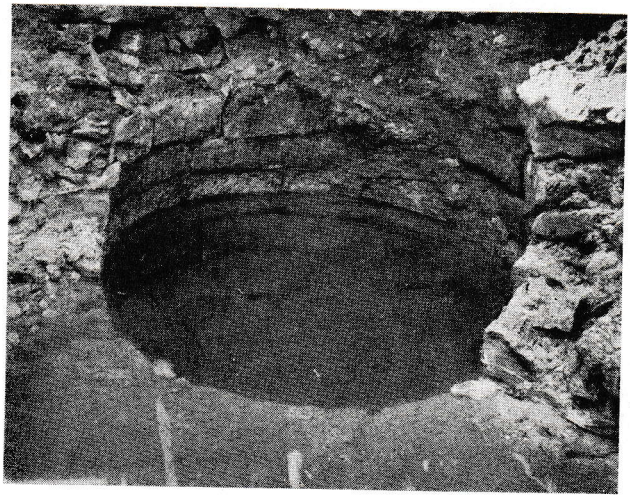

*Sl. 4. Rimski zdenac–1*

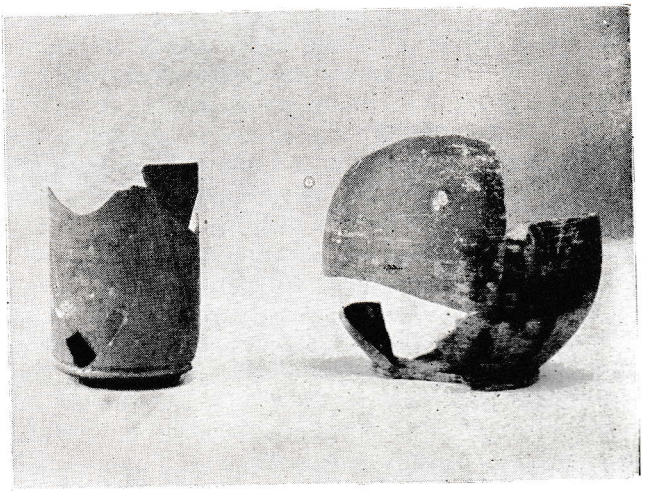

*Sl. 5. Keramika iz rimskog zdenca–2*

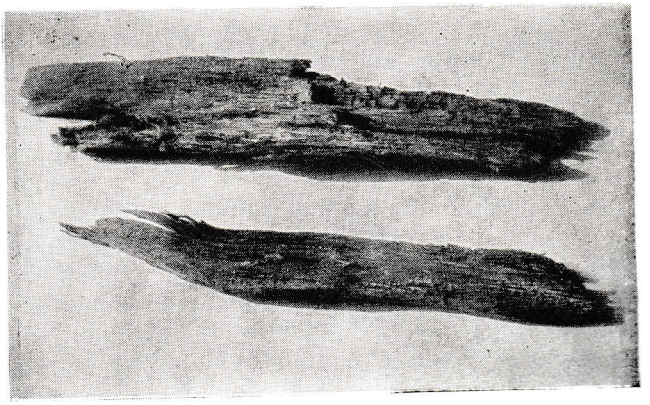

*Sl. 6. Dijelovi poklopca iz rimskog zdenca–2*

Osrednje pročišćenom glinom i grubom izradom vrč 1. otkriva domaću radionicu, koja kopira poznati vrč ranog Carstva,[10] dodajući mu vlastito obilježje. Vrč je zanimljiv zbog koncentričnog vijenca plitkih plastičnih ispupčenja.[11]

Vrčevi 3. i 6. koji su oblikom identični, imaju istu fakturu kao i vrč 1., zbog čega među njima ne će biti veće vremenske razlike. Uzevši u obzir, da je svima zajednička vertikalna spirala, ne računajući vrč 1., kao i činjenica, da je bunar bio uništen i da je preko njega kasnije prelazila rimska zgrada, može se s izvjesnom sigurnošću tu keramiku datirati dosta rano, od početka I. stoljeća, do približno sredine II. st.[12]

Poslije nalaza zadnjeg vrča nastavilo se sa čišćenjem zdenca sve do dubine od minus 2,30 mtr, gdje su se radovi morali prekinuti, jer se sa sredstvima, koja smo imali, nije moglo više učiniti. Treba, naime, napomenuti, da je posao oko čišćenja obavljen u vodi, koja je sezala do ivice zdenca, kako to pokazuje sl. 4, jer crpka nije mogla stalno crpsti podzemnu vodu, koja je nadolazila direktno iz samoga zdenca. Što se dublje kopalo, sve se manje nailazilo na mulj, a šljunak s pijeskom bio je sve čistiji. Na osnovu toga može se zaključiti, da je sloj šljunka i pijeska bio bačen u zdenac odmah poslije njegova dovršenja.

Arhitekturu zdenca čine koncentrični vijenci vanjskog promjera 120 cm, unutarnjeg 80 cm, s visinom, koja koleba od 8–12 cm. Vijenci su sastavljeni od brižno tesanog vapnenca, oblika lučne cigle, leže horizontalno jedan povrh drugog te nisu ničim vezani. S vanjske strane vijenaca nalazi se glineni omotač debeo približno 25 cm. Najviši sačuvani dio zdenca nalazi se na dubini od minus 0,88 m, a najniže ispitani nalazi se na minus 2,30 m ispod razine mora. Sada preko njega prelazi betonski temelj novogradnje.

## ZDENAC–2

Iako je ovaj viši od prethodnog, na njega se naišlo kasnije, jer se nalazio izvan glavnog prokopa za temeljne zidove novogradnje. Njemu najbliži profilni slog uglavnom se poklapa s prethodnim (v. Prilog-3):

1. Od 3,85 m do 3,60 m nalazi se ruševina iz Drugog svjetskog rata, koja leži na plitkom ostatku kamenog zida.

2. Od 3,20 m do 2,30 m (inače dublje) prostire se crni sloj humusa ispremiješan s kamenim ulomcima raznih veličina. Slijedi mala zidana komora svodno završena, a po uspravnom kanalu, koji s gornje strane jedini s njom komunicira, bit će da je služila za septičnu jamu.

[10] E. Gose, n. dj. str. 35., Tab. 35, sl. 399.

[11] Sličan vrč publiciran je i u Muzeji i zbirke Zadra, Zagreb, 1954, str. 52, desni.

[12] Analogne uzorke za vrčeve 3. i 6. nalazimo u klasičnoj zbirci Arheološkog muzeja u Zadru, vitrina XXIV. br. 4350 i 4414. Budući se katalog muzejske keramike, gdje su bile unesene okolnosti nalaza ne nalazi u Zadru, otpao je privremeno najsigurniji način da se vrčevi uže datiraju.

2a. Spomenuta zidana jama leži na tankom, 8–10 cm debelom sloju humusa (od 1,30 m do 1,20 m),

3. koji prekriva pod s uništenim crnobijelim mozaikom. Njegovu podlogu čini pod od rimskih ruševina.

3a. Od 1,00 m do 0,55 m slijedi nasip humusa i kamenja,

4. koji prekriva pod sastavljen od šljunka i lomljenog kamena, debljine kao i u prvom slučaju, približno 10 cm.

5. Od 0,45 m do 0,20 m nalazimo čisti humus,

5a. a zatim sloj crvenosive pečene zemlje, ostatak nekadašnjeg ognjišta.

5b. Slijedi ponovo sloj humusa i kamenja, od plus 0,15 m do minus 0,45 m, njega prekida 8 cm debeo sloj pepela (od minus 0,17 m do minus 0,25 m).

6. Spomenuti isprekidani sloj humusa i kamenja leži na nižem šljunčanom podu, koji je na tome mjestu nešto viši, t. j. od minus 0,45 m do minus 0,55 m.

7. Ispod tih slojeva nalazi se najdonji i najstariji nasip humusa i kamenih ulomaka. Na tome je mjestu, kao što se iz Priloga-3 može vidjeti, temeljna osnova novogradnje znatno viša.

Na sam zdenac naišlo se prilikom kopanja pregradnog rova, koji ga je preko polovice presjekao do dubine od 0,45 m.

I taj je zdenac bio zatrpan većim komadima lomljena kamena. Budući da je podzemna voda sporije dotjecala, uspjelo se stalnim izvlačenjem stvoriti mogućnost, da se zdenac u potpunosti očisti. Tom prilikom nije nađen nijedan čitavi artefakt, već samo ulomci suđa i ostaci obrađena drveta. Od keramičnih ulomaka mogla su se naknadno sastaviti samo dva:

*1. Čaša*

Izrađena je od dobro pročišćene gline, koja na uglađenoj površini reflektira prirodnu ciglastocrvenu boju. Oblikom je cilindrična, bez ikakve profilacije na rubu usne, a donji dio cilindra krasi jedna kanelura. Uže podnožje naglašeno je plitkom i uspravnom stopom. S unutarnje strane vide se neisprani tragovi tamnosmeđe boje. Slijepljena je od ulomaka. Visina 94 mm, širina cilindra 66 mm, debljina stijene usta 2 mm, dna u sredini 0,6 mm, sl. 5. lijevo.

*2. Vrč*

S plitkog i na van izbočenog podnožja uzdiže se loptasti trbuh, koji na sačuvanom gornjem dijelu pokazuje blago izvinjenje od sredine. Dok je unutrašnjost posude prevučena tamnosmeđom bojom, na vanjskoj strani razabiraju se tragovi tamnosmeđe i jarkocrvene boje. Sl. 5. desno.

Gornja čaša tipična je za rimsku keramiku iz sredine I. st.[13]

Uz spomenutu keramiku nađena su u tom zdencu dva obrađena komada hrastovine.[14] Veći, 47×12×2 cm, je na jednom kraju oblo obrađen, a prema sredini razabiraju se tragovi prizmatične rupe. Drugi, 36×6×1,5 cm, je samo na jednom kraju zaobljen. Još dok su oba komada bila vlažna, konture obrađenih površina bile su izrazitije, te su jasno ukazivale, da pripadaju okruglom poklopcu, vjerojatno istog zdenca, sl. 6.

Gradnja zdenca započeta je na dubini od minus 1,35 m slaganjem grubo tesanog, odnosno lomljenog vapnenca, u obliku izvrnutog stošca tako, da unutarnji promjer iznosi na dubini od minus 0,50 m oko 60 cm. Od te dubine pa nagore kosina stošca postaje sve strmija, ali ne prelazi u cilindar, tvoreći na visini od plus 0,30 m unutarnji otvor promjera 80 cm. Kako se vidi iz Priloga-3, lomljeni kamen slagan je kao suhozid, pri čemu se nije mnogo brinulo, da li će redovi vijenaca biti vodoravni i usporedni. I kod toga zdenca nijesu sačuvani nadzemni vijenci. Sada se taj zdenac nalazi manjim dijelom ispod poprečnog betonskog zida novogradnje.

Nije bez interesa pitanje, do koje su visine ti zdenci bili zidani? No, to pitanje nije moguće riješiti bez pravilnog tumačenja profilnog sloga, kojem i sami pripadaju. Kako visina okrnjenog zdenca-2 seže skoro do visine mlađeg šljunčanog poda, t. j. do visine od blizu 0,45 m, to nema sumnje da taj zdenac, a također i prvi, pripadaju vremenu, kada je spomenuti šljunčani pod bio u upotrebi. Da taj pod pripada rimskom vremenu, dokazuju pokretni nalazi kao keramika, a napose rimska arhitektura, koja se u njega uklapa.[15] Konačno, to najbolje potvrđuje keramika nađena u samim zdencima. Na osnovu toga dubina zdenca-1 iznosi najmanje 2,30 m ne računajući nadzemno ziđe-puteal, a dubina zdenca-2 1,70 m plus puteal. Da li su završni vijenci tih bunara bili okrugli ili četvrtasti,[16] nemoguće je dati neki odgovor koji zadovoljava, jer se na terenu nijesu pronašli neki fragmenti, koji bi omogućili sigurniju rekonstrukciju.[17]

[13] E. Gose n. dj. str. 27. Tab. 23. sl. 308.

[14] Nije na odmet napomenuti, da je ova hrastovina, iako već blizu 2000 godina leži neprekidno u vodi, potpuno zdrava.

[15] Uz već spomenuti pod s porušenim mozaikom, bojana zidna žbuka također dokazuje rimsku arhitekturu.

[16] Zanimljivi su nalazi i rekonstrukcije rimskih zdenaca koji su nađeni u Njemačkoj, v. Saalburg Jahrb. II. 1911. S. 55. sl. 14. i Modelle römischer Brunnen, Schumacher, Materialien z. Besiedlungsgesch. Deutschl. Tab. IV. 1.

[17] Na području naše zemlje nađeni su brojni ostaci rimskih vodovodnih naprava. Nisu osamljeni ni nalazi zdenaca, ali im dosadašnja literatura nije posvetila potrebnu pažnju. Za nalaze rimskih zdenaca kod nas, uporedi ovu literaturu: u Sisku, VHAD IV, 1882, br. 1. str. 31., isto u VHAD VI. 1884. br. 4. str. 125. Nedaleko Kupresa u Bosni u GZM u Sarajevu VI. 1894, str. 95. Burnum, nedaleko Kistanja u Jahreshefte des österr. archäol. Institutes Bd. XVI. str. 116, i našemu najsličniji spomenut u Vjesniku za arheol. i hist. dalm. LIII Split, str. 263.

Unatoč tome, što među zdencima postoji horizontalna razlika od svega 6,75 m, oni među sobom ukazuju na znatne razlike. Uspoređujući njihovu arhitekturu zdenac-1 djeluje u cjelini mnogo solidnije, što se opaža, ne samo u oblikovanju zdenaca, već i u obradi kamenih blokova.[18] Iako se zdenac-1 nije mogao u potpunosti očistiti, zbog prije navedenih razloga, postoji nekoliko indicija, koji ukazuju, da njegovo dno nije moglo biti mnogo dublje, jer, s obzirom na prisustvo tolike keramike, koja je u njemu nađena, bit će da su prvi lonci pali u zdenac nedugo poslije njegova dovršenja. Od dubine posljednjeg vrča, t. j. od minus 2,00 m ispod razine mora, zdenac je očišćen za daljih 30 cm, a za razliku od gornjih taloga, koji su sadržavali znatne količine humusa, najniži su bili samo od šljunka i pijeska. I na toj dubini zdenac se nije sužavao, već je i dalje bio cilindričan. S tog razloga može se pretpostaviti, da je zdenac-1 građen isključivo cilindrično.[19]

Svojim se oblikom zdenac-2 u osnovi razlikuje od prethodnog. Njegov donji dio kupasto se uzdiže, te iako se priklanja sredini, ne oblikuje cilindar. Uz njegov ne dotjeran oblik kao i konstruktivnu razliku u odnosu na prvi zdenac, razlika je i u tome, što se dno drugog zdenca nalazi najmanje jedan metar poviše prvog.

Razlika u izvođenju zapaža se i u tome, što je samo zdenac-1 obložen glinenim ovojem. Ma da se ovoj ilovače mogao pratiti svega do minus 1,70 m, i to samo s njegove istočne strane, vrlo je vjerojatno, da je obuhvaćao čitavi zdenac sve do dna, kako bi živa voda, prolazeći isključivo kroz filtar od šljunka i pijeska, dobila prijatniji okus. I ne samo to. Rimljani, koji su u izboru zdrave i pitke vode bili osobito pažljivi,[20] uzeli su u obzir specifičnu činjenicu, da se za izgradnju zdenaca na zadarskom poluotoku morao probiti prvo sloj humusa ispremiješan kamenjem, koji se nalazi između oba šljunčana poda, a zatim niže slojeve, od kojih je naročito neprijatan prije spomenuti mrtvi šumski pokrov, koji je zbog nedovršenog procesa raspadanja, zasićen neprijatnim smradom. Ako tome dodamo, da svi ti slojevi sadržavaju znatne količine organogenih tvari, kao drvlje, koštice, kosti i dr., onda nam funkcija glinenog omotača, koji se obvija oko zdenca, postaje očigledna. On, naime, nije služio ni za što drugo, nego da podzemnu vodu, koja je dolazila vjerojatno s kamena živca, izolira od svake druge zagađene vode, koja bi, spirajući se kroz površinske i humozne slojeve, mogla lako postati neukusna pa i infektivna. Svrha šljunčanog i pješčanog

[18] Budući da se tek nakon dovršenog betoniranja utvrdilo, da negativ zdenca-2 nije uspio, ne možemo da uz tehnički prilog-3 pružimo i odgovarajuću fotokopiju.

[19] Po konstrukciji naš zdenac naliči i na duboki pompejanski otkriven 1928. g. nedaleko Porta Vesuvio, s tom razlikom, što je samo gornji dio spomenutog obzidan u kamenu, jer se niži slojevi pretežno sastoje od lave i tufa, v. Notizie degli scavi, Roma, 1931 – X, str. 546 i d.

[20] Na pr. Vitruvije u De architectura posvećuje cijelu osmu knjigu svojstvima, nalaženju i upotrebi pitke vode. Posebno se osvrće na zdence na strani 171–173 i 193, 195 (ed. F. Krohn, Lipsiae 1912).

filtra, koji se nalazi na dnu, ima smisao samo pod pretpostavkom, da živa voda ulazi u zdenac isključivo s njegova dna.

Nasuprot spomenutim razlikama, u oba zdenca zajedničko je to, što su bili uništeni i zatrpani još za vrijeme cvata rimske Jadere, na što nas upućuje zatečeno stanje njihovih vijenaca. Tako visinska razlika zdenca-1 prema gornjoj razini planiranih rimskih ruševina iznosi na tome mjestu skoro 2,50 m, ili 1,35 m niže od rimskog šljunčanog poda. Kod zdenca-2 razlika je manja te iznosi 0,75 m od poda s mozaikom, ali svega nekoliko centimetara niže od rimskog šljunčanog poda. Da ti zdenci zaista nisu bili u duljoj upotrebi, upućuje nas u njima zatečena rimska keramika, kojoj potpuno nedostaju kasno antikni oblici.

Okolnosti, što su oba zdenca bila zasuta i stavljena izvan upotrebe, prije no što je Jader bio urbanistički razoren, kao i to, da je za sam grad bio posebno izgrađen akvedukt[21] u doba cara Trajana,[22] dovodi do ove pretpostavke. U vrijeme kada postaje kolonija, t. j. od augustovskog vremena, Jader predstavlja urbanu aglomeraciju, koja brojčano nije mogla biti mnogo manja od današnje. Na tako malenom prostoru, bez razlike da li je tada već postojala kanalizacija ili ne, prijetila je stalna opasnost dodira bunarske vode sa smetlištima i septičnim jamama. S tog razloga način opskrbe pitkom vodom pomoću zdenaca mogao je pod takovim prilikama postati prenosilac neke zaraze, koja se mogla razviti u epidemiju, a to se, kao što znamo, događalo u Antici.[23] Nije li, dakle, eventualna epidemija, pošto se utvrdio njen prenosilac – zdenci,[24] bila povod, da se jednostavan i od prije utvrđen način opskrbe grada pitkom vodom zabrani, budući da je akvedukt već bio izgrađen, ili još više, da se zdenci zatrpaju?

Ili, kako se zna, da je urbani raster rimske Jadere, koji mi danas poznajemo, mlađeg datuma, nisu li, dakle, ti zdenci, kao stariji rimski objekti bili smetnja prilikom realizacije urbanog plana, odnosno njegova dijela, te zato morali biti porušeni?

Na prostoru tek djelomično otvorenog rimskog hipokaustuma,[25] koji se nalazi u neposrednoj blizini te novogradnje, otkriveno je pet zatrpanih zdenaca,[26] a u novogradnji dva rimska, jedan mlađeg datuma (v. Prilog-1), te ako tome dodamo, da i danas postoje u Zadru zdenci,

[21] Institut za historijske nauke u Zadru dovršava sistematsko istraživanje ovog akvedukta.

[22] CIL III 2909 (Iader).

[23] Među poznatim epidemijama u Antici za nas je od interesa čuvena Antoninova ili Galenova kuga, koja je harala Evropom. O tome Ammianus Marcellinus, Rerum gestarum, XXIII, Farlati, Illyricum sacrum, vol. I., Frari, Della peste e della amministrazione sanitaria, Venezia 1840, p. 252, Sticker, Abhandlungen aus der Seuchengeschichte I, Die Geschichte der Pest, Giessen 1908, S. 21.

[24] Grmek M. D. Antikni liječnici na našem teritoriju, Liječnički vijesnik LXXI, br. 5, Zagreb 1949. Donosi o tome pregled literature i izvora.

[25] Institut za historijske nauke započeo je 1956 g. s otvaranjem rimskog hipokaustuma, koji se nalazi odmah uz sjeveroistočnu stranu novogradnje Denzler-b.

[26] Da svi ovi zdenci pripadaju vremenu poslije rimske epohe, ukazuje njihov tip i tehnika građe, kao i sačuvana visina, koja redovito prelazi visinu rimskog stratuma.

koji su u dnevnoj upotrebi,[27] tad sigurno postoje veoma povoljne prilike, koje su omogućile toliku eksploataciju bunarske vode.[28]

Stvarno, tko je saobraćao s građevinskim poduzećima, koja djeluju na zadarskom poluotoku, mogao se lako uvjeriti, da im je velika smetnja u izvođenju građevinskih radova upravo snažna podzemna voda. Prilikom kopanja građevinskih probnih sondi, jednako i kod kopanja jama za temelje novogradnja, podzemna voda može biti toliko jaka, da je potrebno služiti se s dvije motorne crpke, da bi se svladala.[29]

Pošto je doba zadarskih zdenaca uglavnom prošlo, a stanovništvo se izmijenilo, vlada mišljenje, da je ta voda more, koje se probilo kroz podzemne slojeve. Ne jednom uvjerio sam se zajedno s radnicima, da ta voda nije slana, pa ni bočata. Osim toga, za toplijih dana prekrije se površina ustajale vode po otvorenim gradilištima tamnozelenom prevlakom alga, koje s vremenom prime neugodan zadah. Konačno, kada bi ta voda zaista bila more, morala bi visinom slijediti dnevne oscilacije plime i osjeke, što se i najpažljivijim promatranjem nije moglo utvrditi.[30] Štoviše, razina podzemne vode uvijek je pozitivna, kako to pokazuje Prilog-2 i 3,[31] ma da na svim mjestima poluotoka ne zauzima jednaku visinu. Jednako je zapaženo, da na visinu podzemne vode snažno djeluju oborine, koje su pale na sam poluotok ili izvan njega, kao i to, da se razina podzemne vode vidljivo smanji nakon intenzivnog izvlačenja vode, koja nadolazi iz neke obližnje sonde. Slijedi, dakle, da se slatkovodni slojevi na zadarskom poluotoku napajaju manje direktno oborinama, te da su izravno ovisni o vodonosnim slojevima s unutrašnjeg kopna, što je zapravo specifikum dalmatinskog krša.

Takva je situacija danas, i ona je, nema razloga da sumnjamo, bila takva i u vrijeme, kada su antikni zdenci bili u upotrebi. No, ovdje se nameće ovo pitanje: da li se na neki način može utvrditi visinsko kolebanje vode temeljnice na zadarskom poluostrvu, kao što je odavno utvrđeno pomjeranje obalne linije na istočnoj obali Jadrana?[32] Konkretan odgovor nije zanimljiv samo za domaću hidrografiju, već i za historijske discipline, koje se na neki način moraju brinuti o prirodnim faktorima, u našem slučaju o moru i pitkoj vodi, koji su u kraškim predjelima imali osobiti značaj za postanak i razvoj obalnih naselja. Iskorišćujem osobitu priliku, što na to pitanje može s prilično sigur-

[27] Na pr. u ul. F. Višnjića br. 4., ul. S. Matavulja br. 12. u dvorištu, ul. F. Levstika br. 1. i drugdje.

[28] Brunelli, Storia di Zara, str. 30 i 31.

[29] Tako na pr. kod kopanja probnih građevinskih sondi nasuprot Kotarskom sudu nije bila dovoljna domaća motorna crpka s kapacitetom od 1000 lit/min., već se morala upotrebiti još jedna pomoćna crpka.

[30] Da bi se o tome dobio stručni sud, izvršena je kvantitativna analiza vode u laboratoriju tvornice Maraska u Zadru, kojom prilikom je utvrđeno, da sveukupan salinitet iznosi oko 0,12%. Uzorak vode uzet je iz zdenca-1.

[31] Na Prilogu 2 i 3 označena je srednja i najčešća visina podzemne vode, koju sam pratio od decembra 1956. do marta 1957. g.

[32] Cvijić, Geomorfologija I., Beograd 1924, str. 494 i dalje.

nošću odgovoriti stratigrafski položaj zdenca-2. Naime, kada bi razina podzemne vode bila toliko niska, koliko i more,[33] ostalo bi dno zdenca-2 suho. Isto tako, razina podzemne vode nije mogla biti ni mnogo viša, jer bi se u tom slučaju izlijevala preko rimskog šljunčanog poda, odnosno samog zdenca, a to je dokaz više, kako je razina podzemne vode u Zadru direktno ovisna o podzemnoj, odnosno karsnoj hidrografiji kopnenog zaleđa, i kako nema ništa zajedničko s kolebanjem mora. Razlog, što je dno zdenca-1 mnogo dublje, treba tražiti u općoj pažnji, koja mu je kod izgradnje bila posvećena.

Poznavajući odnos između dva prirodna faktora, visine obalne crte, kojoj transgresiju možemo pratiti do približno 3000 godina unazad na osnovu stratigrafije kulturnih slojeva, i razine vode temeljnice na zadarskom poluotoku, koja po stratigrafiji zdenca-2 ne ukazuje na neko visinsko kolebanje, mi možemo na osnovu spomenutih podataka približno apstrahirati razne situacije koje su bile na zadarskom poluotoku za vrijeme Starijeg željeznog doba. Ako pretpostavimo, da je visina podzemne vode praktično konstantna,[34] njen nivo bio je u odnosu na razinu mora za toliko viši, koliko je more bilo niže. Da je razina mora u starije željezno doba bila najmanje 3 mtr niža od današnje, dokazuju one temeljne jame, koje su kopane za betonske pilone novogradnje Zavoda za socijalno osiguranje u Zadru, a koje su prokopane sve do kamena živca, do 3 mtr ispod razine mora. Tom prilikom zatečeni su u najdonjim slojevima tipični uzorci halštatske keramike.[35] U to doba, kad izvori nisu bili zarušeni, niti zatrpani mlađim kulturnim slojevima, kojima debljina na potezu Sarajevske ulice iznosi preko 4 mtr, morali su izdanci žive vode biti veoma aktivni, jer je potencijalna razina vode temeljnice na spomenutom potezu bila viša od halštatodobnog horizonta. U to vrijeme, dakle, nije ni trebalo kopati zdence.

Da li je podzemna voda izbijala samo kroz jedan snažan izvor ili kroz nekoliko manjih, nije za nas toliko važno, ali da je to bila velika voda, ukazuje ne samo to, što se ona i danas, pošto se probila kroz kulturne slojeve, pojavljuje u obliku mnogih vrulja uz obalu poluotoka, već i otkriveno tresetište, koje nastaje samo na vegetativno bujnom tlu, kao i na veoma podvodnom terenu.

Bio bi propust, kad se ovdje ne bismo sjetili starog hrvatskog pjesnika Jurja Barakovića, koji nam je te iste misli predočio u najboljem sedmom »petju« svoje Vile Slovinke. Da li snagom vlastite vizije ili obrađujući staru legendu, koja se sačuvala u narodu sve do njegova vremena, J.

[33] Točnih mjernih podataka do sada nema, ali brojni slučajevi i njihova osrednja dubina, koja uglavnom ne prelazi minus dva metra ispod morske razine, ukazuje, da ne ćemo mnogo pogriješiti, ako otprilike uzmemo, da razina mora početkom Carstva nije bila niža od 2 metra.

[34] Uzevši u obzir, da je naša obala bila prije bogatija šumom, a vjerojatno i vodom, lako da se to odrazilo ne samo na kapacitet izvora, već i na nešto povećanu razinu vode temeljnice.

[35] O tome je dat kratki prikaz u Glasu Zadra br. 259 od 9. lipnja 1956. god.

Baraković nam je dao pjesničku, ali u svakom slučaju dosta objektivnu sliku zadarskog poluotoka prije osnivanja grada u onim versima, gdje Plankita, sljedbenica Dijanina, napušta da progoni ranjenu košutu, privučena hladovinom vrbe (rakite) i izvorom (studencom):

Priteče Plankita gdino val kopno tre,
a gusta rakita nad more grane stre,
a pod ńom voda vre iz bistra kuželа,
studenac ki ne gre van svoga temelja,
Plankitu bi želа, da usta osladi,
gdi ju put pripelа, i lišca da hladi,
zač biše zmučena košutu slideći,
od zraka sunčena, kako cvit pri peći.[36]

U kasnijim strofama sedmog »petja« opjevano je podizanje naselja i zidanje zdenca na tom istom mjestu.[37]

Prelazeći preko historijskog anahronizma, J. Baraković tumači usput i postanak imena Zadar igrom riječi:

. . . . . .

pokle si ovi dar donila do mene,
da primiš dar za dar rad vične spomene.[38]

Suponirana hidrografska slika zadarskog poluotoka u starije željezno doba, na koju, kako smo upravo saznali, jasno upućuju novootkrivene činjenice (odnos razine mora i vode temeljnice, te nalaz tresetišta), bila mi je potrebna zato, da bih dopunio i moguće pročistio tezu o međusobnoj zavisnosti imena JADER s jedne i (tekuće) VODE[39] s druge strane, koju je J. Smodlaka skicirao u knjizi Imena mesta i meštana na tlu Jugoslavije.[40]

Ali za razliku od J. Smodlake, iz čijeg izlaganja izlazi,[41] da je Jader (Zadar) dobio ime po tome, što leži na obali Jadranskog mora, što je u svakom slučaju teško prihvatljivo,[42] ja bih ovo pitanje doveo u vezu

[36] Stari pisci hrvatski knj. XVII, Djela J. Barakovića, Zagreb 1889, str. 91, VII 137–144.

[37] n. dj. str. 97, VII 337–352.

[38] n. dj. str. 97, VII 343, 344.

[39] Pomalo neodređen izraz »voda« koristim više simbolično, jer ilirske riječi Jader, Adria, Hadra i t. d., koje veže zajednička osnova, nijesu dosada dovoljno etimološki objašnjene. Pretpostavljam, da će dalja istraživanja utvrditi, da su ove riječi primarno bile hidronimi, kao i da je Adrijatsko more, u odnosu na ove hidronime, mlađeg datuma.

[40] Vjesnik za arheol. i hist. dalm., sv. LII (1935–1949), Prilog II.

[41] n. dj. str. 68.

[42] Da je na zadarskom poluotoku postojalo naselje već u najstarije željezno doba, dokazuje stratigrafija terena ispod zgrade Socijalnog osiguranja. Kako se tada nazivalo Jadransko more, ostaje otvoreno pitanje.

s već poznatim ilirskim hidronimima[43] i s upravo izloženim hidrografskim prilikama na zadarskom poluotoku, koje su, a to ovdje moramo itekako naglasiti, bile mnogo izrazitije u staro željezno doba, kada je razina mora, kako to stratigrafija halštatodobnog horizonta u Zadru nedvosmisleno dokazuje, bila najmanje 3 mtr niža od današnje.[44]

Kad znamo, da se tim imenom, koje često susrećemo[45] nazivaju ilirske žive vode, ne će biti teško, da na osnovu izvedene hidrografske situacije i tek djelomično poznate stratigrafije kulturnih slojeva u Zadru, s izvjesnom sigurnošću zaključimo, da je Zadar dobio ime ne po Jadranskom moru već po snažnoj živoj vodi, kojom je nekoć obilovao. Ako je ta pretpostavka ispravna, tad bi ilirski izraz »Jader« bio primarno hidronim.

Stoga je lako, da i ostali spomenuti sličnoimeni nazivi, a to naročito važi za one koji se nalaze uz obalu ili po otocima, znače tek jezične relikte i reminiscenciju na onaj odsjek naše prethistorije, kada su Iliri, ili još stariji stanovnici tih krajeva, nazivali ta mjesta po oduvijek poštovanim izvorima, koji su poslije više milenija, zbog transgresije naše obalne crte, dospjeli sada ispod razine mora.

Ova misao dobiva posebno značenje ako se uvaži, da su Iliri bili pretežno stočari, zbog čega su imali više razloga cijeniti i poštivati mjesta s pitkom vodom, naročito u kraškom terenu.

Imajući tu prednost, razvilo se na zadarskom poluotoku naselje koje se nazvalo, pretpostavljam, imenom tekuće vode, odnosno mjesta uz takvu vodu, kao najizrazitije prirodne osobitosti tog kraja.

## TWO ROMAN WELLS IN ZADAR

During construction of the tenement house »Denzler-b«, two Roman wells were unearthed. The first of them, situated at 0.80–2.30 m. below sea-level, is made of identical, concentric wreaths of dressed stones, owing to which it is cylindrical in form. The outer side has a clay coating, probably to prevent penetration by underground water from

[43] 1. Jader, rijeka kod Solina, 2. Jader, lijevi pritok Drine, 3. Jader, desni pritok Drine. Tome bih dodao rijeku Adru s istoimenim gradom, koji na njoj leži u Španiji.

[44] v. bilj. 35.

[45] Uz spomenute hidronime u bilj. 43., poznati su ovi toponimi, za koje se smatra, da im je zajednička ista osnova: 1. Jader (Zadar), 2. Adria u Picenumu, 3. Adria na ušću Pada, 4. Jadarac, mjesto u Srpskom Podrinju, 5. Jadrč Veliki i 6. Jadrč Mali kod Vrbovskog, 7. Jadrtovac kod Šibenika, 8. Jadra, ostrvo jugozapadno od Kornata, 9. Jadrija, rt kod Šibenika, 10. Hadra kod Obrovca i 11. Vicus Jadatinus u sjev. Italiji. Podaci preuzeti uglavnom iz spomenute radnje J. Smodlake, te iz Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba od Duje Rendić-Miočević, Vjesnik za arheol. i hist. dalm., sv. LII (1935–1949). Trebalo bi ispitati, da li se i ostali toponimi mogu na neki način povezati s tekućom vodom, kao što je to upravo pokušano u slučaju Zadra.

the upper strata which, owing to their containing quantities of organogenic wastes, have a disagreeable smell (Liburnian cultural strata). Inside the same well were discovered six pitchers which, by their type, belong to Roman pottery of the first and second centuries, and which at the same time date this well.

The second well, lying at a depth of plus 0.40 – minus 1.35 m. below sea-level, is built of roughly dressed stones arranged in the form of an upturned cone. During cleaning operations were found fragments of Roman pottery belonging to the first century, as well as two pieces of worked oakwood – probably the remains of the well's cover.

The upper wreaths of both wells are absent, but their stratigraphic position in relation to the Roman gravel floor lying at 0.55 m. above sea-level offers a certain support in their reconstruction.

The fact that both wells were destroyed already during the flourishing period of Roman Iader, would be conducive either to the construction of a Roman aqueduct in Trajan's times, or to a new town-planning demanding that wells be abolished.

The stratigraphic position of well No. 2 offers the assumption that the level of underground water has not changed to any considerable extent since the time in which these wells were used. This, the well-known changes in the configuration of our coastline, as well as the presence of sunken prehistoric cultural strata in Zadar make possible the assumption that this underground water in the time when the cultural strata were lower than its potential level was flowing off freely through the terrain of the settlement towards the sea. Thus the prehistoric settlement on the Zadar peninsula must have been placed in a considerably different hydrographic situation.

This find as well as the topographic peculiarity of the pre-Roman name »Iader«, which as a rule indicates waters or places situated near some water, enable us to make the assumption that the prehistoric settlement on the Zadar peninsula received its name after the Karst wells discovered.